

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

میهن یگانه و یکتاست

شرح حال ایرانیان سمرقند

تألیف:

فاطمه علی آوا

سعدالله شریفاف

مترجم:

شاکرجان عالماف

مرکز مطالعات سیاسی و بین المللی

تهران - ۱۴۰۰

فهرست نویسی

سرشناسه: فاطمه علی آوا، سعدالله شریفاف
عنوان و نام پدیدآور: مبین یگانه و یکتاست: شرح حال ایرانیان سمرقند / تألیف: فاطمه علی آوا، سعدالله شریفاف، مترجم: شاکر جان عالم‌اف، ویراستار: علیرضا صالحی؛ [برای] مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

مشخصات نشر: تهران: وزارت امور خارجه، اداره چاپ و انتشارات، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری: ۲۵۰ ص.

شابک: ۷-۹۹۴-۳۶۱-۹۶۴-۹۷۸

بها: ۴۵۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: عنوان اصلی: **Ватан ягонадир, ватанбигтадир**

یادداشت: کتابنامه: ص ۲۳۳-۲۴۰، همچنین به صورت زیر نویس.

موضوع: ایرانیان - سمرقند (ازبکستان)

موضوع: ایرانیان - سمرقند (ازبکستان) - تاریخ

موضوع: ایرانیان - سمرقند (ازبکستان) - زندگی فرهنگی

شناسه افزوده: شریفاف، سعدالله، ۱۳۵۰-

شناسه افزوده: عالم‌اف، شاکر جان، ۱۹۷۲ م، مترجم

شناسه افزوده: صالحی، علیرضا، ۱۳۶۶-، ویراستار

شناسه افزوده: ایران. وزارت امور خارجه. مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

شناسه افزوده: ایران. وزارت امور خارجه، اداره چاپ و انتشارات.

رده بندی کنگره: DK۸۵۵/۵

رده بندی دیویی: ۳۰۵/۸۹۵۵۰۵۸۷

شماره کتابشناسی ملی: ۷۵۶۹۷۵۸

مبین یگانه و یکتاست: شرح حال ایرانیان سمرقند

تألیف: فاطمه علی آوا، سعدالله شریفاف

مترجم: شاکر جان عالم‌اف

ویراستار: علیرضا صالحی

چاپ اول: ۱۴۰۰

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ویراستار ادبی: سمیره کریمی

صفحه‌آرایی: سحر حسینی صنعتی

طراح جلد: شهرزاد طهرانی

هماهنگی امور نشر: بیتا طهرانیان

صفحه‌آرایی، طراحی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی:

اداره چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی، چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

تلفن: ۲۲۸۳۲۵۶۵، نمابر: ۲۲۲۹۷۰۲۹

فروشگاه شماره ۱: تهران، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی.

تلفن: ۲۲۸۰۲۶۶۲

فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، ساختمان ناشران، طبقه همکف پلاک ۱۶/۲۲

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۹۰۳۱۵، تلفن فاکس: ۰۲۱-۶۶۴۹۵۲۲۹، تلفن همراه: ۰۹۳۵۹۳۰۴۳۷۱

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۳
دیباچه نویسندگان.....	۱۱
فصل اول - حضور و پراکندگی ایرانیان در آسیای میانه.....	۲۱
فصل دوم - معنی و ریشه‌شناسی «ایرانیان سمرقند».....	۳۵
فصل سوم - وضعیت اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی ایرانیان سمرقند پس از امارت بخارا و در دوران شوروی.....	۳۹
فصل چهارم - زندگی اجتماعی و اقتصادی ایرانیان سمرقند در دوران معاصر.....	۴۹
فصل پنجم - تاریخ محلات و روستاهای ایرانی‌نشین سمرقند.....	۵۵
فصل ششم - مشارکت معماران و بناهای ایرانی در احداث بناهای معماری در ازبکستان.....	۶۷
فصل هفتم - قبرستان‌ها، آرامگاه‌ها و ساختمان‌های تاریخی.....	۷۳
فصل هشتم - تاریخ مدرسه پنجاب.....	۸۳
فصل نهم - سنن، مراسم و ارزش‌های مذهبی و قومی.....	۹۹
فصل دهم - روابط اقتصادی، بازرگانی و فرهنگی بین ازبکستان و جمهوری اسلامی ایران در دوران استقلال.....	۱۱۵
فصل یازدهم - ایرانیان سمرقند مؤثر در توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ازبکستان.....	۱۳۱
فهرست منابع.....	۲۳۳
معرفی نویسندگان کتاب.....	۲۴۱

سخن ناشر

در فرهنگ ملل مسلمان و مشرق‌زمین، همسایگی فضیلت مهمی است که به کشورها اجازه می‌دهد در راستای منافع ملت‌ها از ظرفیت‌های سازنده و فرصت‌هایی که جغرافیا و همسایگی فراهم می‌کند بهره برده و در عین حال از برخی مسائل ناشی از همجواری عبور کنند. جمهوری اسلامی ایران در چارچوب سیاست همسایگی، به عوامل تقویت پیوندها با همسایگان اهمیت می‌دهد. ایران و جمهوری ازبکستان به اعتبار مناسبات جغرافیایی، فرهنگی و تاریخی، دو کشور همسایه به‌شمار می‌روند. ایرانیان و ازبک‌ها در رشد تمدن بشری نقش مهمی ایفا کرده‌اند. آثار تمدنی و توانمندی‌های فرهنگی و هنری دو ملت - که از میراث ارزشمند جهانی می‌باشند - شاهد این مدعاست. ایران از نخستین کشورهای بود که استقلال ازبکستان را به رسمیت شناخت و به برقراری روابط سیاسی و تأسیس سفارت در تاشکند اهتمام نمود.

ایرانیان از دیرباز با ماوراءالنهر به‌ویژه با سرزمینی که بعدها ازبکستان نام گرفت پیوندهای وسیعی برقرار کرده و در مقاطع طولانی از تاریخ این سرزمین‌ها، با یکدیگر پیوستگی داشته و ذیل یک پرچم زندگی کرده‌اند. می‌توان ادعا کرد که در میان کهکشان اقوام متنوع آسیای مرکزی از جمله در ازبکستان، ایرانیان به‌عنوان جمعیت بومی همچون ستاره‌ای درخشان می‌درخشند. آن‌ها شهروندانی وفادار به زادگاه خود هستند و همواره صادقانه برای توسعه ازبکستان، تقویت مناسبات آن با ایران و تقویت صلح و دوستی تلاش کرده‌اند. تکیه‌گاه فرهنگی دو کشور مسلمان ایران و ازبکستان موجب شده تا «شهرهای مشهد، سبزوار، اصفهان، ری، تهران، تبریز، شیراز، نیشابور و کرمان برای ساکنان ازبکستان همان‌قدر شناخته شده و عزیز باشند که شهرهای سمرقند، بخارا، خیوه، ترمذ، نسف، فرغانه و تاشکند برای ملت ایران. رودکی، فردوسی، سعدی، حافظ، خیام، نظامی، امیرخسرو دهلوی، بوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، خواجه نصیرالدین طوسی، امام بخاری، عیسی الترمذی، شیخ نجم‌الدین کبری، مولوی، سیف فرغانی، ادیب صابر ترمذی، پوریای ولی، عبدالرحمن جامی، علیشیر نوایی، ظهیرالدین محمد بابر،

ملاصدرا، علامه مجلسی، بایزید بسطامی، کمال‌الدین بهزاد، سلطان علی مشهدی و صدها نفر از شخصیت‌های تاریخ‌ساز دیگر، نمونه‌هایی از اشتراکات تاریخ و فرهنگی و دینی دو ملت هستند.» خانم فاطمه علی‌آوا و آقای سعدالله شریف‌اف با همت عالی خود، اقدام به نگارش این اثر به زبان ازبکی درباره تاریخ و فرهنگ ایرانیان کردند؛ که معرف جنبه‌هایی مهم از تاریخ ایرانیان در ازبکستان، روسیه، شوروی، آسیای مرکزی، ترکستان و ماوراءالنهر است. آقای دکتر جوراقلف، استاد دانشگاه و مربی برگزیده جمهوری ازبکستان، ویراستار نسخه ازبکی کتاب است. وی در یادداشت خود بر این کتاب با تکیه بر اهمیت روابط بین اقوام در مناسبات بین‌المللی به‌ویژه در حیطة همسایگی یادآوری کرده است «تلاش ما بر این است تا ابعادی پنهان از تاریخ خود را روشن کنیم.»

این کتاب به‌صورت گذرا به ریشه‌های حضور ایرانیان در منطقه فرارودان تا وضعیت کنونی حیات اجتماعی و سیاسی و اقتصادی آن‌ها در جمهوری ازبکستان پرداخته است؛ و در خلال آن، سرگذشت پرفراز و نشیب این جمعیت را به استناد منابع و اسناد به‌رشته تحریر درآورده است. این کتاب تصویرگر برخورداری این جمعیت از احترامی عمیق در جامعه و موفقیت در برقراری ارتباط مسالمت‌آمیز و سازنده آن‌ها با سایر اقوام در ازبکستان کنونی می‌باشد.

کتاب همچنین از نخستین پژوهش‌ها برای ثبت تاریخ ایرانیان سمرقند است. جدا از اهمیت کتاب در معرفی ابعاد گوناگون حیات ایرانیان سمرقند، این کتاب راهنمایی برای مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز است و سرنخ‌هایی مهم را به پژوهشگران معرفی می‌کند. نویسندگان، خواننده را با منابع و پژوهشگران برجسته‌ای که در قرون ۱۹ و ۲۰ درباره آسیای مرکزی تحقیق کرده‌اند آشنا می‌کنند و نحوه دسته‌بندی اقوام در دوران‌های مختلف را نشان داده و در عین حال به رویدادهای مهم مانند سرشماری‌ها و شیوه رصد اقوام اشاره می‌کند. در این اثر همچنین آمارها و اطلاعاتی از مؤسسات ایرانیان در آسیای مرکزی مانند مدارس، معلمان، مساجد و مراکز اصلی تجمع آن‌ها ارائه می‌دهد.

در نگاه به تاریخ منطقه، آثار معماری به‌جای‌مانده از دوره تیموری به‌خوبی بیانگر نقش ایرانیان در سمرقند است. نقش معمارانی که نام برخی از آن‌ها مانند محمد بن محمد بن محمد بن اصفهانی، معمار علی بن محمد سرخسی، استاد محمدیوسف و فخرعلی از نامداران ایرانی بر

تارک بناهای فاخر ازبکستان مانند گور امیر، مدارس الغیبیک، شیردار، طلاکاری و مزار شاه زنده و ابنیه دیگر مانند مساجد، حمام‌ها، پل‌ها و آب‌انبارها می‌درخشد. به‌علاوه، رد آثار ایرانیان در قبرستان‌ها و مزارات تاریخی مانند قبرستان پنجاب سمرقند قابل ملاحظه است. در این نوشته اشاره شده است که مقر کنونی ایکاس در سمرقند، خانه مشهدی کاظم یکی از ایرانیان سمرقند بوده است. مراسم و آداب و رسوم ایرانیان و در رأس آن‌ها مراسم هویتی مانند عاشورا و عزاداری ایام محرم و صفر، مراسم خاکسپاری و اعیاد مهم از جمله نوروز در کتاب شرح داده شده است.

براساس این کتاب، زندگی ایرانیان از دهه ۱۹۲۰ در هنگام تأسیس اتحاد شوروی وارد مرحله دشواری گردید. در دوران سرکوب استالین، ایرانیان هم‌چون سایر اقوام شوروی در تنگنای بیشتری قرار گرفتند. براساس این نوشته، «ایرانی» عنوانی است که به افرادی اطلاق می‌شود که طی سال‌های ۱۹۲۴-۱۹۳۸ م. از ایران به آسیای مرکزی آمده‌اند؛ و به ایرانیانی که پیش از آن در این منطقه بودند «فارس» یا «مروی» می‌گفتند. در بخارا به آن‌ها «پارسیان» یا «مشهدی» و بعضاً «شیعیان» می‌گفتند. در مدارک و اسناد موجود، جمعیت مسلمانان قفقاز که در قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ از قفقاز به آسیای مرکزی می‌رفتند را کماکان ایرانی می‌گفتند. زبان این جمعیت در سمرقند و بخارا فارسی و آذری بوده است.

تحولات روابط ایران و ازبکستان پس از استقلال این کشور و نقش ایرانیان در این تحولات مورد توجه قرار گرفته است. در این بخش به فعالیت‌های علمی و فرهنگی اهمیت بیشتری داده شده است. همکاری در زمینه نسخ خطی، مراکز ایران‌شناسی، آموزش زبان فارسی، شرح فعالیت‌های فرهنگی و بازدید هیأت‌های ایرانی از مراکز ایرانیان در سمرقند و برگزاری همایش‌های مشترک با آن‌ها در این کتاب درج شده است. در بخش‌هایی از کتاب، شرح بازدید مقامات جمهوری اسلامی ایران از جمله رؤسای جمهور کشورمان از مراکز ایرانیان در سمرقند، مانند مرکز فرهنگی قومی ایرانیان سمرقند، مدرسه و مسجد پنجاب نوشته شده و برخی از تصاویر و دست‌نوشته‌های منسوب به رؤسای جمهور دو کشور مربوط به این بازدیدها ضمیمه شده است.

در بخش دیگری از کتاب، به تعامل سازنده جامعه ایرانیان با ازبکستان اشاره شده و اسامی ایرانیانی که در حوزه‌های گوناگون توسعه سرزمین کنونی ازبکستان در دو قرن اخیر نقش داشته و صاحب‌نام و دارای خدمات برجسته بودند را معرفی کرده‌اند. شرح حال این افراد که از مفاخر

جامعه ایرانیان ازبکستان به‌شمار می‌روند، نیمی از کتاب را تشکیل می‌دهد. در مجموع نویسندگان موفق شده‌اند هر آن‌چه با نام و زندگی ایرانیان سمرقند ربط داشته را شناسایی و در کتاب خود ثبت نمایند، که از این نظر اثر آن‌ها قابل تقدیر و پژوهشی حایز اهمیت می‌باشد. اینک این کتاب در آستانه سی‌امین سالگرد استقلال جمهوری ازبکستان با آرزوی تقویت روزافزون مناسبات دو ملت ایران و ازبکستان به چاپ می‌رسد.